

Fra Undset-forskningen:

Sigrid Undset og hennes verk er stadig tema for forskning.

Gymnadenia presenterer her en del av det som er aktuelt på dette feltet.

Professor Tone Selboe var av SUS invitert til å holde Sigrid Undset-forelesningen under årets litteraturfestival på Lillehammer.

Tone Selboe

Om å “hjemme seg” i verden

Europeeren Sigrid Undset

Sigrid Undset beskrives ofte som usamtidig og umoderne, en som kritiserer og reagerer på sin samtids levesett og normer og henter materiale – argumenter som verdier – fra fortiden og fra det tilsynelatende fremmede; middelalderen, katolismen – kulturer som står det moderne, borgerlige liv fjernt. Hun er, sikkert med rette, framhevet som en forakter av protestantisk materialisme, puritanisme og begeistret framskrittsoptimisme. Hun er opptatt av hvilke krefter som former et samfunn og et menneske, av sammenhengen mellom det gitte og det skapte. Hun ironiserer over ”bedsteborgermoralen”, som finnes både hos ”de moderne hygiene-evangelistene” som ser lyst og lett på livet og tror at alt lar seg løse med en rett dose opplysning, og hos de borgerlige kvinnesakskvinnenes avvisning av den sanselige kjærligheten – deres ønske om å temme erotikken. Hun er reaksjonær i ordets egentlige betydning, hun ser ”tilbake til fremtiden” for å bruke hennes eige ord (tittelen på boka hun skrev som flyktning i USA i 1942). Kanskje riktigere er det likevel å si at hennes standpunkt nesten bestandig er et slags *tvert imot*; Undsets synspunkter avviker fra flertallet nesten uansett hvordan flertallet stiller seg. Hun tar i en viss forstand på seg oppgaven som oversetter av det fremmede – enten det fremmede er den moderne storbyen hun

møter på sine reiser i ungdommen, den norske middelalderen som er fremmed for de fleste nåtidsmennesker, eller katolismen.

Det er ”oversetteren” Undset som skal være i fokus her. Den første og lengste delen av dette foredraget skal handle om Undsets byskildringer, mens jeg i den andre delen vil komme med noen bemerkninger til hennes middelalderskildringer, nærmere bestemt til *Kristin Lavransdatter*.

Byskildringene

La oss begynne med det første: ”den store, deilige by hvor menneskelivet er dynget op i forvildende masser”, som det heter i et reisebrev fra Paris: ”Utover takene”.

I 1910 besøkte Sigrid Undset Paris, og to reisebrev fra denne tiden er bevart og trykt i essaysamlingen *Etapper* (1929), i en bok med tittelen ”Første gang utenlands”, som rommer to brev fra Roma og to fra Paris. I disse byskildringene er det ikke kritikken av det moderne liv som er kjennetegnet, men snarere det motsatte: Brevene rommer en begeistring over hva storbyen har å tilby. Det er særlig i Parisbrevene (”Père Lachaise og Belleville” og ”Utover takene”) sansefor det urbane viser seg: Her formulerer hun sin hyllest til storbyen – til den moderne metropolen og det urbane bylandskapet

med sin ansamling av bygninger, gater og mennesker, som Undset karakteriserer med sitt sedvanlige skarpe blikk.

Undset er jo berømt både for sin evne til storslagne og sanselige naturskildringer og for sine Kristianiabeskryvelser. Men man forbinder henne ikke først og fremst med en lovsang til den moderne storbyens fart og intensitet. Hun har imidlertid også sans for skjønnheten i moderniseringen, teknikkens "poesi", i alle fall som ung. Det hun trekker fram ved siden av det konkrete folkelivet som utfolder seg på gateplan, er nemlig særlig det som kjennetegner livet i en storby: fart, støy og teknologiske nyvinninger. Hun skriver med beundring om omnibusser med damp og lysende sporvogner som farer forbi, butikkvinduenes juggel og elektriske reklameskilt, og ikke minst, de første flyene:

Kvelden falder over den store, deilige by, hvor menneskelivet er dynget op i forvildende masser. Folk begynder at komme hjemover fra sit arbeide – og den enes arbeide er hans glæde og den andens arbeide er hans straf. Lygterne tændes i gaterne, og skinner paa dovne og flittige og glade og bedrøvede og nonner og boulevardpiker og herrer og slaver og livskampens feltherrer og soldater og marodører. Ute i kjørbanen farer de forbi, vogner med hester foran og omnibusser med damp og elektriske sporvogner og automobiler, og smaahandlerne triller sine kjærer hjem langs forauget, og budene fra forretningerne cykler avsted med en kasse foran sig. Bag de lyse butikkvinduer er altid nye ting at se – uegte juveler og egte, forbedrede maskintyper og forbedrede kniver for hermetikbokser og nye humbugmediciner og nye silkestoffer. Der ligger store, stille bygninger, universitetet og hospitalerne, hvor menneskene planlægger erobringstoget mot naturen og krigen mot sygdommene. De første luftskiber har krydset over hustakene, hvor nu de elektriske reklameskilter tænder sine brogede lys. En dag vil luft-

Tone Selboe holder Undset-forelesningen.

skibene gaa rutefast over himmelen, og menneskene vil søke mot nye maal, som synes uopnaaelige, og kjæmpe for at løse nye opgaver som synes uløselige.

Vi får her en poetisk hyllest til byen som ikke er hverdagskost i norsk litteratur. Essayet er gjennomsyret av en fascinasjon over tekniske nyvinninger og en optimisme på teknologiens vegne som ikke normalt forbindes med Undset, men som ikke er uvanlig ved begynnelsen av det tyvende århundre.

Det er likevel langt fra Undset til for eksempel de italienske futuristenes teknikk- og maskindyrking. Og selv om hun framaner bildet av storbyen som "vidunderlig skjøn og berusende" og i hvert fall tilsynelatende lar seg blende av teknologiens undere, så forlater hun aldri interessen for det menneskelige. Det er ved å obser-

vere og forestille seg enkeltmenneskets liv i den store byen at den blir levende for henne, og hun orienterer seg i byen ved å gjøre den hjemlig. Samspillet mellom det kjente og det ukjente, det hjemlige og det fremmede skaper spenningen i hennes byskildringer (som det gjør det i hennes øvrige beretninger). Og når hun skildrer det hun ser, er hennes oppgave å gjøre det fremmede fortrolig for leseren. Derfor har hun alltid det nasjonale med seg som et slags sammenlignende bakteppe når hun for eksempel observerer Paris fra toppen av Notre Dame. Der står hun øverst i tårnet og sammenfatter "storbys stenlandskaper" i bildet av fjellvidden: "Denne grå stenvinden her er lavet av menneskeboliger, stablet ovenpaa hinanden lag paa lag."

Nede i de smale kløfter mellem stenmassene koker og maler storbyens liv. [...] De smaa mennesker, som krabber op paa en høide og ser utover den uendelige fjeldvidde, forsøker at hjemme sig – orientere sig. Der er Vestronden og det bakom er litt av Rondeslottet, den sadelen langt derute er Sølenfjeldene. Det blanke vandet i syd er Furusjøen. Og vi trætter med hinanden om Jotunheimen, hva tinder heter, som vi kan se. Der nordover er Romsdalsfjeldene. Men Jetta tversover dalen hilser vi hjemlig fortrolig, og de tre smaa nubbene der, det er Heimhaugen og Anaripig og Karihaugen, og der nedover bor vi.

Vi kan merke oss bruken av ordet hjemlig her: Det er ved å bruke hjemlandets kart som et raster og mønster på den fremmede byen at det urbane landskapelig blir forståelig og fortrolig, ja hjemlig. Det er først når vi kan gjøre det ukjente gjenkjennelig at det blir beboelig, og ordet hjem benyttes i flere særegne undsetske varianter. Senere i samme reisebrevet skriver hun: "– for vi vil jo alle gjerne hjemme os i den fremmede by." Det defineres som vi hørte som å orientere seg, og hun knytter det til å gjøre

byen "vår": "Og kanskje vi ikke har bodd der mere end en uke, før vi sier: Vor boulevard og vor gate og vor kafé og vår opvarter og vor grøntkone og vor skomaker."

Bruken av ordet hjemme som verb, ikke i betydningen skjule seg, men gjøre tingene egne, hjemlige, finner vi flere steder oss Undset. Det betyr ikke at skilte mellom det egne og det andre skal raderes bort slik at "hjemme" annekterer "borte", i dette tilfellet, at den fremmede byen bare får verdi når det blir identisk med hjemlandets natur – det er ganske enkelt en måte å gjøre tingene forståelige på. Forholdet mellom natur og by er ikke i Parisessayene framstilt som en konflikt der den hjemlige naturen er overlegen; det er snarere slik at byen også er et landskap, lettere å forklare når det gis gjenkjennelige navn. Den moderne storbyen representerer ifølge Undset en utfoldelse av menneskelivet, og fredløse mennesker finnes det like mange av i bortgjemte bygder som i store byer. Selv om det av og til er naturlig for menneskene å lengte ut av byen, så er det ifølge den unge Undset ingen løsning å flykte: "– naturen kjender os ikke, og dyrerne kjender os heller ikke. [...] Ogsaa den, som bor ensomt ved det ytterste hav eller i det ødeste fjeld, maa leve menneskenes liv". Hun bestreber seg med andre ord på å vise byens menneskelige side, og hun betoner ikke det fremmedgjorte og fiendtlige ved bylivet: "Tro ikke, at det er de store byer som forandrer menneskene. Menneskene har sat sig byene som en blomst av sit væsen."

Ofte lager Undset generelle og visuelle beskrivelser som viser trekk ved byen – enten det er Kristiania, Paris eller Roma – som er felles for hva vi kan kalte urbant liv, og skjønnheten i fabrikkrøk, telefontråder og brannmurer finner vi som en visuell eller billedlig projisering (inspirasjonen fra Svarstads bilder er tydelig) både

for eksempel i Jenny (1911) og i essayene.

Storbyens kjennetegn er både "den vakre gruppe av slanke fabrikkipper" og "småbyene" der folk bor. Arbeiderstrøket Belleville i Paris omtales for eksempel som "en liten hjemlig plet midt i verdensbyen." Slik beskrives den:

Det var en hovedgate i en utkant, og de ligger vist hinanden alle steder i verden – store nye huser med leiligheter, balkoner og krusedduler og saadant et litt forfaldent preg – det ser ut, som man hadde begyndt at la dem forfalde selosamme dag det første hold leieboere var flyttet inn. Og der er billige kolonialbutikker og "industrier" og smaa magasiner med klingende navner og voldsomme reklamer for sine billige bluser, som er endel dyrere end inde i byen. Og kinematografer naturligvis. Men gaten var hyggeligere end Bogstadveien ialfald, for der var trær langs fortøyet.

Gaten førte op i Belleville. Og der løp smaa venlig utseende gater av tilhøire opover en bakke. Jeg gik til høire og mindtes min barndom og Christiania theater og Henrik Klausen.

Der saa hjemlig og hyggelig ut indover, himlen blev stor og nær igjen her over de smaa enetages husene. Man følte man var oppe paa en bakke – og det hele mindet litt om Galgeberg og Vålerengen og Strømsveien hjemme.

Den vanligste teknikken Undset bruker for å "hjemme seg" i det fremmede, er å knytte større refleksjoner over for eksempel barneoppdragelse, religion, vegetasjon, byggeskikk eller hva det måtte være, til konkrete skjebner – "fattige skjebner" – akkurat slik hun også gjør det når hun skriver om Kristiania. Det er da også i omtalen av Kristiania at hun første gang bruker uttrykket "å hjemme seg". I et brev fra 1903 til den svenske pennevenninnen Dea skriver Sigrid Undset om Kristinaia: "Jeg kommer aldri til å hjemme mig her i byen", og hun benytter samtidig sjansen til å berømme hva hun kaller "udkanterne", som i

hennes optikk er østkanten og middelalderområdet – gatene og klosterruinene i det gamle Oslo. Til "Sagene, Vålerengen eller i Oslo" tar hun med søsteren på vandringer. Det var Drammensveien, som dengang var noe i nærheten av en aveny der borgerskapet spaserte, og borgerhjemmene i de indre vestlige bydeler, som var det fine Kristiania og den byen Undset var vokst opp i og med. Men det var altså østkanten som tiltrak henne, med en slags skyldbevissthet over å fråtse så grådig i det hun selv innså var andre menneskers fattigdom og elendighet. Men det var østkantens preg av å være mer enn bornert borgerby, av å være storby i betydningen levende liv med et preg av en bevegelse og vitalitet som kjenner alle større byer, som utgjorde tiltrekningen. I et Kristiania-essay fra 1918, kalt "Gaterne", framhever hun nettopp det hun forbinder med en by, eller riktigere, en storby. Her er det verken det som representerer de fattigslike bomiljøene på østkanten eller byens fornemme steder eller bygninger som får oppmerksomheten, men et ganske alminnelig gatehjørne:

Hjørnet av Storgaten og Brogaten – hjørnet av Gunerius Pettersen kaldet – er den plet i byen som har mest storbykarakter. Kanhænde jeg synes det fordi den altid minder mig om et bestemt sted i Paris, nogensteds bakom Gare Montparnasse. Den minder mig forresten om alle storbyer jeg har set. Det er noget flygtigt som ligger i luften – en anelse om gater som løper langt utover med menneskers arbeidsplatser og menneskers hjem.

Her tar Undset nettopp fatt i det som gjør Kristiania til noe annet og mer enn en småby; gatehjørnet som danner knutepunkt for trafikk, men som også viser ut av sentrum, et moderne "storbybilde" som tar vare på topografiens materielle kvaliteter på den ene siden, og på den andre, det streifet av bevegelse og flyktighet som er så

karakteristisk for en stor by. Til tross for den presise beskrivelsen som gjør Gunne-rius-hjørnet gjenkjennelig for alle som har sett det, får bybildet her også en anonymitet eller kanskje snarere en allmenn kvalitet som rykker det inn på linje med andre gatehjørner, andre steder i verden. (Her nevnes Paris, mens det jo i Paris-essayet omvendt var Kristianias østkant som fikk danne sammenligningsgrunnlag.)

Selv om Undset ironiserer over at Kristiania har fått "voksefeber og drømte, den var hovedstad i Fremtidens land, næste år skulde den bli verdensby og millionby", så er hun samtidig helt på det rene med at i norsk sammenheng er byen *ikke* en småby. "Byen var jo liten, der kan ingen faa sagt andet – men den var ikke en smaaby, det var en liten by som var sig bevisst at den var hovedstad – riktig nok i et ung og fattigt land." Poenget er at den eldre offentlige bebyggelsen reflekterer denne stoltheten over å være hovedstad. Synspunktet kan tjene som et klokt innlegg i den diskusjonen som gjerne oppstår når man diskuterer hvorvidt Kristiania på 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet skal regnes som stor eller liten: I utstrekning og størrelse er den åpenbart liten, men i selvfølelse og i de mange innflytternes møte med den, er den "stor". Eller for å bruke Undsets terminologi: Kristiania er ikke en småby, selv om den er liten. (Hamsuns *Sult* kan tjene som ett eksempel som bekrefter dette. Byen er full av gjenkjennelige typer og avstandene er små, men både jeg-personens opplevelse av anonymitet og fremmedhet og de autoritete han konfronteres med, vitner om at det er *hovedstaden* – storbyen heller enn småbyen vi har med å gjøre.)

Bevisstheten om å bo et sted som ikke er en småby, diskuteres flere steder i Undsets essay. Hun peker på at Kristiania selvfølgelig er europeisk selv om den ligger i utkan-

ten. Hun viser til "jobbetiden" på 1890-tallet som førte til uheldig rivning og nybygging: "Vi bygget hele det dusin gater som kaldes Kristiania centrum fuldt av de værste huser og det offentlige bygget værre end værst". I den forbindelse er det viktig å minne om at Undset ikke mener at Kristiania blindt skal kopiere andre lands byggeskikk eller stilarter. Beliggenhet, miljø og klima må være med i byplanleggingen, med andre ord er den lokale forankringen viktig. Den ukritiske skjelingen til andre lands skikker fører ikke bare til en uheldig stilblanding *estetisk* sett, det er også *upraktisk* å se bort fra klima og topografi. I en by preget av vinter og påfølgende snøsmelting om våren, er det ingen god idé med gesimser og påbygg av ymse slag. Og hun tar temaet opp både i noveller og romaner og i essayform: "– sotblanden sikler nedefter og husene blir utrolig skidne og føle, enten de pranger med renæssansestuk eller de er udført i mysostfarvet mursten eller i huggen sten og alle stilarter fra kyklopisk mur til jugend-kastanjeblader på det samme huset." Resultatet er en by som er "– ubeskrivelig styg og skidden og kjedsommelig", som det står i "Gaterne". Undset er kort sagt skeptisk til det kopierte og uekte, enten det dreier seg om følelser eller byggestil. Og i synet på Kristiania kommer hun gang på gang tilbake til nettopp det tilfeldige, klisjémessige og uselvstendige i arkitektur og byplanlegging.

En by som mister sitt sær preg, er med andre ord ikke å regne som europeisk storby. Trafikk, larm og mennesker alene gjør ikke en by til en storby. For at byen skal regnes som hovedstad og storby, må det store inkludere det små, byen må også være stad – det hjemlige må være med:

Det viktigste er nemlig præget av Stad. Selve glosen stad fremmaner en stemning av værdighet, ro, hjemlighet – borgerhjem. Men

her i Kristiania er bortelimineret alle faktorer som gjør en by hjemlig. Menneskestrommen mangler bakeverne, hvilepunkterne, hvor strømmen kan stå stille lidt og fange et litet solstreif. Gatelivet er uten glans – og uten musikkcompanjemang.

Undset er opptatt av byggeskikk og **byplanlegging**, av menneskers kår og ve og **vel, kort** sagt av livet i en by, men også av **det mer grunnleggende** spørsmålet om hva som gjør en by til en by, hvordan en **samling mennesker** og hus gjør seg fortjent til denne (heders)betechnelsen. Det er rimelig å **anta at møtet** med utlandets byer formet **hennes syn** på livet i Kristiania og ga skyts til **kritikken** av den norske hovedstadens **mange mangler** som by og som *stad*.

Det som gjør en by til en by er sagt ikke bare størrelse, utvikling eller arkitektur. For å fortjene navnet må stedet så å si ha to poler: gatelarm og hvilesteder, storby og **stad**, det store og det lille. Derfor går argumentet om parker og offentlige rekreasjonssteder der byens befolkning kan **aia spre** seg som en rød tråd i Undsets essay. Problemet med Kristiania er at den har vært så opptatt av å vokse seg stor at den faktisk har mistet noe av det som kjenner tegner en virkelig storby – som Paris, London og Roma – nemlig steder for hjemlig utfoldelse. I dette perspektivet tror jeg Undsets interesse for utkanten skal forstås; **det er her** folk bor. Det er følgelig ikke den naturskjonne omegnen som definerer byen (selv om den er viktig nok i seg selv, Nordmarka gis for eksempel stor plass hos Undset), men utkantbebyggelsen – stedene der folk bor, for eksempel den østkanten hun trekker søsteren Ragnhild med på – de stedene gatene i Guneriushjørnet leder ut til. "Og her er det foregaat, den proces som naturnødvendig foregaar i alle storbyer, strokene grupperer sig uvilkaarlig til smaa-**byer**, hver med sit sær preg." Igjen ser vi

hvordan det store forutsetter det lille eller hjemlige – "staden" – for å kunne gjøre seg fortjent til betechnelsen stor: en riktig storby står ikke i motsetning til lokale miljøer – "smaabyer" – men integrerer dem i sitt rom.

Undsets Kristiania-kritikk fremmes vel å merke ikke fra et ståsted som ser byen i seg selv som et skittent og grått sted der man er satt inn på straffarbeid, men så å si fra byens eget sted. Det er med andre ord ikke fordi Kristiania er en by, men fordi den ikke er *nok* by, fordi den ikke klarer å forene utelivet med det hjemlige, storbyen med stad, at den blir nødvendig å forlate og vanskelig å komme tilbake til. "Den deilige utfoldelse av menneskelivet, som er kamp", som ifølge parisopptegnelsene kjennetegner den virkelige storby, har dårlige kår i Kristiania.

Det er *realisten* Undset som gjør seg gjeldende her, og det er *realisten* Undset som på mange måter rykker henne ut av det snevert nasjonale og over i det europeiske. For selv om alle Undsets Kristianiaskildringer er preget av en slags opprørt omsorg for det hjemlige og det norske, så er det evnen til så å si i samme bevegelse å kombinere den enkelte byens særskilte og lokale kjennetegn med det som er felles for alle byer, som gjør at hun her ligner vel så mye på de store realistene i europeisk litteratur, som på sine norske forgjengere, som med Francis Bulls ord "mest [saa og skildret] det stygge, det kjedelige, det graa fordi de ikke var hjemmehørende her." Undset ønsker å skildre en annen by enn "bondestudentenes" by, en by sett fra byborgerens ståsted, som sånn sett har lite til felles med 1800-tallets elendighetsbeskrivelser. Som hun formulerer det i et Deabrev fra 1909:

– sagen er den, ser du, da jeg begyndte at skrive om det, som laa lige for næsen af mig, fandt jeg noget aldeles nyt – uden at jeg selv

vidste det: Kristiania har jo endda ikke vært skildret omrent af andet end udenbys folk, som har udøst sin vredes bitre skaaler over vor stak-kars provinsby – og al den ungdom, som slider og kjæmper alene herinde [–] vel igrunden ald-rig af nogen, som har været med i滑et selv.

Igen er det "oversetteren" Undset som er på ferde; når hun lengter etter å beskrive det "vanlige", er det for å hente fram i lyset det som normalt overses. I et ofte sitert avsnitt fra novellen "Den lykkelige alder" (fra boka av samme navn, 1908) lar hun en av sine personer formulere det slik:

Jeg hadde lyst til å skrive om byen. Du, alle disse halvpene strøkene som vi bor i – vi respek-table sliterne. De våte, skidne gatene med hull-slitte fortausfliser og småleiligheter og småbu-tikker – jeg kunde gide å skrive om sånne butikksvinduer – sepeforretninger og leketøis-butikker med badedukker og syskrin og glass-perlebånd, som unger står i klaser utenfor og sier "fritt for". Du, når jeg nu vet hvor mange små, fattige lengsler som har dugget hver enes-te liten femtiøres herlighet inni der –.

[...]

Jeg kunde komme til å elske og arbeide med alle de slitte, små ord som mennesker slenger likegyldig fra sig – stikker til hinannen med, gir hinannen et lite kjærtagn, hvisker når de er bedrøvet eller når de overraskes av en liten glede –.

Her ser vi hvordan det er det tilsynelænde uinteressante og marginale som interesserer, "de fattige skjebner" og de enkle tingene som normalt overses. Fornyelsen skal komme nedenfra; byen skal skildres med byens eget språk, "små ord", menneskers hverdagsspråk. Det er det alminnelige og vanlige som er inspirasjonskilden, og det er blikket innenfra byen selv. Undset vil dele med verden. Med andre ord, en slags nøktern hjemliggjøring, som verken betyr intim omfavnelse eller distan-sert avvisning.

Hos Undset føres vi inn i systuer, ingen-iørkontorer og kafeer, og vi får detaljerte beskrivelser av interiører i leiegårdenes lei-ligheter og pensjonatværelser. I alt hun skriver, enten det er samtidskildringer eller historiske romaner, er Undsets styrke den presise, karakteriserende og sanselige detaljen som får bære et helt spekter av følelser, opplevelser eller vurderinger. Interiørene inngår som en vesentlig del av Undsets (by)beskrivelser. I romaner og noveller viser hun fram pensjonatværelser, stuier og kontorer. Hun skildrer detaljer i møblering og innredning, gjerne med et kritisk blikk på det sjuskede og rotete. Smak og innredning blir bærere av dannelse og moral uavhengig av klasse eller stand, og sett i dette perspektivet går det en klar linje fra 1800-tallets realistiske og natu-realistiske skildringer fram til Undset. Und-set-forskeren Liv Bliksrud sammenligner treffende med Balzacs og Flauberts detaljrikdom. I norsk sammenheng er kanskje det mest nærliggende Amalie Skrams miljø- og interiørskildringer. Både hos de store 1800-tallsrealistene og hos Undset tidlig på 1900-tallet kan man avlese tidens borgerlige smak. Noe av det samme sam-spillet mellom hva og hvor, mellom setting og handling og mellom mennesker og det miljøet de befinner seg i – med andre ord, interessen for sted og miljø som annet og mer enn rene rammer – finner vi begge steder.

Realismen har ikke vært på mote de siste årene. Det har vært en tendens til at hvis man vil argumentere for at en forfatter er spennende og aktuell, så gjør man han eller henne modernistisk. Mang en forfatter har fått sin renessanse ved at merkelappen realisme har blitt byttet ut med modernisme. Jeg vil imidlertid gjerne slå et slag for realisten Undset. Det er etter min mening realismen i hennes skildringer,

uavhengig av om de i et samtidsperspektiv framstår som reaksjonære eller moderne, som er Undsets styrke, og da nettopp den realisten som tar vare på forbindelsen mellom det gamle og det nye, og som viser hvordan ytre og indre er forbundet, som når hun får fram hvordan bestemte interiører uttrykker et menneskes indre, eller omvendt, ytre omgivelser påvirker utvikling og "dannelse": Stygge, trange og mørke leiligheter, rotete og uplanlagt byggeskikk, er med på å forme et menneske. Denne realisten er med andre ord ikke det samme som det dagsaktuelle. De lange samtalene om kjærlighet og kjønnsroller for eksempel, som vi finner i samtidsromanene, kan framstå som pinlig utdaterte og utvendige, mens selve samhandlingen mellom menneske og omgivelse er preget av en sanselig tilstedeværelse som hever dem over det snevert lokale og tidsbundne.

Middelalderskildringene

Undsets realisme går på tvers av det historiske, og det er kanskje derfor det er det tilsynelatende umoderne som gjør henne mest aktuell. Middelalderromanene – med *Kristin Lavransdatter* i spissen – er kanskje det beste eksemplet på det. Her er realisten Undset på sitt beste, så å si uavhengig av hvorvidt menneskildringen og historiesyntet er i overensstemmelse med "hvordan det virkelig var". Det er nettopp spenningen i et historisk stoff, formidlet fra et nåtids-synspunkt, som er styrken, uansett hvor mye Undset selv insisterte på at hun så det fra middelalderens synspunkt. Det gjorde hun naturligvis ikke. Ingen forfatter kan være forut eller bakut for sin tid, heller ikke Undset. Ikke bare er det åpenbare stilistiske likheter mellom middelalderromanene og samtidsromanene, til tross for den historiske koloritten i ord og uttrykk. Men moralis-

Tone Selboe utenfor Kulturhuset Banken på Lillehammer der Undset-forelesningen ble holdt.

ten Undset er så tydelig til stede, særlig i framstillingen av kjærlighetstematikken, at selv om det er personenes egne tanker og følelser som får farge mye av handlingen, så blir konfliktene både psykologiserende og ja, "hjemlige". For også her inntar Undset oversetterens rolle. Hun "hjemmer seg" i middelalderen ved å oversette den til nåtidens språk og forståelseshorisont, og omvendt, hun benytter middelalderen for å

gi kjærligheten den fylden hun ikke finner grobunn for i nåtiden. Det er kanskje derfor Undsets skildringer av menneskelige følelser og konflikter i middelalderen på mange måter virker tydeligere og nærmere oss enn de hun presenterer i samtidssromaneiene. To tidsaldre er med andre ord intimt forbundet i Undsets dikteriske univers, og det er den spenningsfylte sammenhengen mellom det som er noe av det mest interessante.

Det er Anne-Lisa Amadous poeng at Sigrid Undset må låne fortidens tale, fortidens diskurs for å kunne framstille en realistisk kjærlighetshistorie. Den store lov- og grensesprengende pasjonen finner ingen plass i de trange Kristiania-interiørene (det er ikke tilfeldig at Jennys kjærlighet visner og dør når den konfronteres med trange stuer, matos og kjøkken mot bakgården), men trenger så å si større landskaper for å kunne uttrykkes. Det finner Undset i den norske middelalderen. Den veltilpassede borgerligheten som var samtidens betingelser, ønsket hun å unnslippe. "De [fortidens mennesker] synder gladelig, og vi synder bedrøvelig og kjedelig. Vår tid mangler forutsetningene for Tristan og Isolde", skriver hun et sted, selv om man vel må kunne si at det moderne livs "bleke, gretne syndere" sannelig blir straffet hardt nok de også.

Diskusjonen omkring behandlingen av det historiske stoffet i middelalderromaneene, især synet på kristendommens rolle (et gjenkommende tema i Undsetforskingen), skal jeg ikke gå nærmere inn på. Men jeg vil presentere et interessant synspunkt på den spenningen mellom en samtid og fortid som finnes hos Undset, og som kanskje tydeligst kommer til synne i personkonstellasjonene og -konfliktene. En av Undsets samtidige, den danske forfatteren Karen Blixen, som har noe av det samme ambivalente forholdet til det moderne livs beting-

eler som Undset, og som deler interessen for det historiske, stiller seg kritisk til Undsets løsninger. Blixens argument er at Undset feller dommer på vegne av sine personer, slik at de er fratatt muligheten for egen handling og forandring, og uansett hva de foretar seg, like bunn ulykkelige blir de. "Hvor man tørster efter et Glimt af Humor hos én eneste af hendes Karakterer", sukker hun i et brev. Den sanseligheten og frykten for erotikken Undset selv savner og etterlyser i samtidslitteraturen, synes Blixen er et kjennetegn ved Undsets egen diktning. Hun mener Undset står i et "Forhold af Rædsler til alle Livets Foretelser; Rædsel for Kærligheden eller Lidenskaben under nogen Form, Rædsel for enhver slags Oplevelse og den frygtelige Rædsel for Mørket og Døden." Det er nettopp fordi Undset presser sin egen livsanskuelse ned over sine personer at det historiske ifølge Blixen ikke frigjør stoffet, men snarere hemmer det. Om *Kristin Lavransdatter* skriver Blixen:

Jeg synes den paa en Maade er et Monumentalt Værk, men en grulig Livsanskuelse, som også æstetisk skæmmer Bogen, eller gør den så underlig trang, uden kunstnerisk Horizont, ligesom et Maleri, hvorom man siger, at "der er ingen Luft i det". Jeg har sjældent læst om en saadan Samling ulykkelige Mennesker, og det synes for mig, som om det altsammen kommer af, at deres Livsanskuelse, og de selv gensidig, plager Livet af hindanden. Den eneste Gang, der kan være Tale om noget glædeligt, er da, da Kristin og Erlend i deres første Kærligheds Tid saa meget lader sig rive med af deres følelser, eller taber Hovedet saa meget, at de glemmer at regne med andre Mennesker, og det kan de andre saa lidt unde dem eller glemme, at de lader dem betale for det hele Livet igennem. Ellers er det jo en Elendighed med hele Resten af Personalet: Ragnfrid, Simon, Ramborg, Gunnulf, Audhild (sic) og Bjørn, Erling og Halfrid, Ulf; at nogen af dem, som Ragnfrid og maaske

Gammel efter gennem hele Livet at have levet i et Slaveri under deres urimelige Samvittighed mod Slutningen opnaar en Slags Fred paa bekostning af alt; – ja, det skulde da bare male.

Det er i første rekke det Blixen kaller **Undsets** tunge og gruelige livsanskuelse – **et annet** sted bruker hun ordet avskyelig – **som får det** glatte lag. Hos Undset savner **Moen den livets magi** hun selv framhever **som fundamental** for all stor kunst. I forfatterskapet generelt og i *Kristin Lavransdatter* **spesielt** finner Blixen et stort og imponerende landskap, men bestandig gråvær, et **gråvær** der redselen for kjærighet, for **Erlendskap**, for mørke og død gjennomsyrer alt. Ifølge Blixen er det særlig én av Undsets **karakterer** som får lide for svartsynet, nemlig **Erlend**. Ikke uventet vinner Erlends sanselige overskudd Blixens sympati, og hun **klager over** at Undset tydelig holder med **Kristin** og aldri lar Erlend få komme til **ordne på** egne premisser. Blixens holdning er at **Erlend** nærmest er dømt til å tape, og at **det vitner** om en illojal holdning fra forfatterens side.

Gang paa Gang protesterer man ganske fortrinnet: ja men saaledes behøvede det ikke at gaa! – **og man ender** virkelig med, overfor hendes **Skikkelser**, og i alle Forhold, rent at melde pas, **og maatte** holde sig til den Forklaring at det ikke er det virkelige Livs Love, men Forfatterens egen forfærdelig tunge Livanskuelse, som nødvendiggør al denne Elendighed. I en saadan **Atmosphære af Strenghed og Tungsind** og især af **Fuldkommen Mangel paa Humor**, lader det sig overhovedet ikke gøre at leve, og det er saa mænd af underordnet Betydning om man gaar ind for Snigmord og Hæleri eller for Klostret.

Jeg er slett ikke sikker på at Blixen har rett i sin kritikk av Undsets middelalder-skildringer. Tvert imot synes jeg nettopp sanseligheten får stor plass hos Undset. Men hun lar ikke sine personer slippe lett,

og jeg tror noe av det Blixens kritikk berører, er den konfrontasjonen mellom to verdener som uvegerlig er til stede i *Kristin Lavransdatter*. Uansett om man er enig eller ei; det er et interessant synspunkt fra en samtidig forfatter som i likhet med Undset ofte ble ansett som "usamtidig". Til tross for ulikheter i livssyn, meninger og litterær stil, er Blixen og Undset slett ikke uten likhetspunkter. Det er kanskje ikke så merkelig, tatt i betraktnsing av at de to forfatterne leste mye av den samme litteraturen med interesse: sagalitteraturen og folkevisene, de såkalte gullalderdikterne H. C. Andersen, St. St. Blicher og Adam Oehlenschläger, senromantikeren Holger Drachmann og symbolisten Sophus Claussen, i tillegg til engelsk litteratur, for eksempel de engelske romantikerne Keats og Shelley, og naturligvis Shakespeare.

Både Blixen og Undset forholder seg aktivt til fortiden i sitt forfatterskap, og de synes å være felles om en form for skrekkblandet fascinasjon overfor en ny tid som har løst mennesket fra alle tidligere bånd. Den karakteristiken Undset-forskeren Liv Bliksrud har gitt av romanen *Jenny*, har åpenbar relevans også for Blixen: "Når alle de bånd er oppløst som tidligere tiders sosiale vedtekter og offisiell moral la på mennesket, bærer den enkelte det fulle ansvar for sitt liv, 'dets skam eller dets ære'."

Blixen er flere steder både i brev og diktning inne på hvilken belastning det er for det moderne mennesket å måtte leve sitt liv uavhengig av en gitt rollebesetning. Mens gamle dagers mennesker følte at de representerte noe stort og hellig utenfor seg selv, må mennesket i våre dager bære den byrden det er å bli vurdert utelukkende ut fra egen individualitet. Nåtidens unge "sidder paa deres bare Menneskelighet", som hun uttrykker det i et brev. Blixen trekker ikke den slutningen at folk nødvendigvis var

lykkeligere før, men hun hevder at ekteskapet nok var lettere den gang tyngdepunktet ikke lå i ektefellenes individuelle sympati og antipati, men i anerkjennelsen av ekteskapet som et slags samarbeid mellom "to Stormagters Ambassadører, i fuld gensidig Bevidsthed og Anerkendelse af de Magter og Værdier, som stod bag dem". Det er et synspunkt jeg vil tro Undset kunne ha sympati for, men som i *Kristin Lavransdatter* langt på vei overskygges av den individuelle tro og tvil, menneskets – det er fristende å si det moderne menneskets – begjær og psykologi.

Personene er barn av middelalderens ættesamfunn, men de er like fullt både ulydige og driftsstyrte. Kristin finner fram til Gud til sist og insisterer på at hun hele livet har vært en "Guds tjenestekone", men det er etter Erlends død, og etter at hennes liv som hustru og mor så å si er over. Som leser er det vanskelig å fri seg fra det inntrykket at det er erotikken og ikke troen som styrer hennes handlinger, selv om Undset velger en slutt som tilsier at hun bestreber seg på å konkludere motsatt.

Hos Undset finner vi i hele forfatterskapet et moralisk univers som ikke egentlig forandrer seg mye. Kanskje kan vi si at Undset er *moralist* i den opprinnelige, franske betydningen – en som undersøker og utleverer menneskenaturen, og som er opprett av å vise og akseptere hele spekteret av menneskelige følelser. Interessen for det tidløst menneskelige finner vi både i ungdomsseayenes begeistring over teknikkens nyvinninger, i samtidsromanenes pessimistiske holdning til det moderne liv, og i den dikteriske behandling av den katolske middelalderen. Undset er fantastisk god når det gjelder å vriste det tidløst menneskelige ut av det konkrete og spesifikke, med andre ord ut av det tids- og stedsbestemte. Ved å velge en fortidig og på mange

måter fjern ramme, kan det fremmede gjøres kjent, samtidig som det alt for (vel)kjente kan innføyes i en fremmed ramme og slik reaktualiseres. Hun får vist at den selvtilstrekkeligheten som preger det moderne menneske, nettopp er – utilstrekkelig. På samme tid projiserer hun uvegerlig en moderne følelseslengsel over på en umoderne fortid – benytter fortidens fylde for å kompensere for nåtidens tomhet. Men snarere enn å se dette som en mangel, mener jeg det nettopp er i denne konfrontasjonen mellom to tidsalder og to livsanskuelsler at hendelser og personer får liv.

Undset bestreber seg i en viss forstand på å se menneskelivet ovenfra: Den unge kvinnen som i 1910 fra toppen av Notre Dame ser utover storbylandskapet og gir oss sin sammenfatning av det hun ser, er med andre ord ikke så ulik den authoritative forfatteren som i romanene utlegger menneskets plass for oss, enten det er det sekulære, borgerlige livs utilstrekkelige rammer, eller den katolske middelalderens Guds bilde. Undset tar på seg oversetterens rolle; hun vil gjøre verden hjemlig ved å framstille det genuint menneskelige – og det viser seg både i synet på storbyen som menneskeskapt rom, såvel som i formidlingen av tidligere tider og tenkesett.

Litteraturliste

- Anne-Lisa Amadou, *Å gi kjærligheten et språk. Syv studier i Sigrid Undsets forfatterskap*, Oslo 1994.
- Liv Bliksrud, *Natur og normer hos Sigrid Undset*, Oslo 1987.
- Liv Bliksrud, *Sigrid Undset*, Oslo 1997.
- Karen Blixen, *Breve fra Afrika 1914-31*, København 1978.
- Kristin Johansen, *Hvis kvinner ville være kvinner. Sigrid Undset, hennes samtid og kvinnespørsmålet*, Oslo 1998.
- Tone Selboe, *Karen Blixen*, Oslo 1999.
- Tone Selboe, *Litterære vaganter. Byens betydning hos seks kvinnelige forfattere*, Oslo 2003.
- Sigrid Undset, "Gaterne", i *Kristiania*, red. Oskar Braaten m.fl., Kristiania, 1918.
- Sigrid Undset, *Etapper*, Oslo 1929.
- Sigrid Undset, *Samlede romaner og fortellinger*, Oslo 1996.